

SHARTLI AKTIVLAR VA MAJBURIYATLARNI XALQARO STANDARTLAR BO'YICHA BAHOLASHNING JAHON TAJRIBASINI O'RGANISH

Norbo'tayev Shohruh Jumanazarovich

*O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi huzuridagi
Fiskal instituti magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shartli aktiv va shartli majburiyatlar hisobi, uning auditining tashkiliy asoslari, audit o'tkazish rejasi hamda dasturini ishlab chiqish bo'yicha masalalar ochib berilgan. Baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish mijoz korxonada faoliyati umumiy auditining bir qismi hisoblanadi. Uning shartli aktivlar va shartli majburiyatlarning ishonchliligi to'g'risida fikr shakllantirish va korxonada baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bilan bog'lik muomalalarni hisobga olish hamda soliqqa tortish uslubiyotini tashkil etishning muvofiqligini aniqlashdan iborat.*

Kalit so'zlar: *buxgalteriya hisobining standartlari, majburiyatlar, shartli aktiv va shartli majburiyatlar hisobi, moliyaviy hisobotlarning standartlari, baholangan majburiyat, majburiyat, javobgarlik yuklaydigan hodisa, yuridik majburiyat, konstruktiv javobgarlik, shartli majburiyat, shartli aktiv, zarar keltiruvchi shartnoma, restrukturizatsiya.*

Kirish

Hozirgi global biznesda shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash moliyaviy hisobning muhim jihati hisoblanadi, ayniqsa xalqaro standartlar kontekstida. Turli mamlakatlar va tashkilotlar o'zlarining baholash usullari va yondashuvlarini ishlab chiqadilar va qo'llaydilar, ammo asosiy e'tibor moliyaviy ma'lumotlarning taqqoslanuvchanligi va shaffofligini ta'minlash uchun Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlariga (IFRS) rioya qilishga qaratilgan. Shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash bo'yicha jahon tajribasining ba'zi misollarini ko'rib chiqamiz.

AQSh. Qo'shma Shtatlarda shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash Buxgalteriya Standartlari Kengashi (FASB) tomonidan tartibga solinadi. FASB kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash va oshkor qilishni tartibga soluvchi buxgalteriya standartlarini ishlab chiqadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash Buxgalteriya Standartlari Kengashi (FASB) tomonidan tartibga solinadigan Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlariga (IFRS) muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu standartlar kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash va oshkor qilish usullarini belgilaydi. AQShda shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash bo'yicha ba'zi aniq misollarni ko'rib chiqamiz.

1-misol: Amazon.com Inc.

Amazon.com Inc. elektron tijorat va bulutli xizmatlarga ixtisoslashgan dunyodagi eng yirik texnologiya kompaniyalaridan biri hisoblanadi. Amazon o'zining moliyaviy hisobotlarida o'zining shartli aktivlari va majburiyatlarini, jumladan opsiyon shartnomalari, ijara majburiyatlari va boshqalarni oshkor qiladi.

1-jadval.

Amazon.com Inc moliyaviy hisobotlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni oshkor qilish misoli.

Shartli aktivlar/majburiyatlar toifasi	Qiymati (млн \$)	Tavsifi
Qo'shimcha hujjatlar	500	Mahsulotlari sotish opsiyasi, ma'lum sharoitlarda amal qiladi.
Lizing shartlari	1200	Omborlar, ofislar va boshqa nomliq mallar ichun ijara shartlari.
Boshqa usloviyli karzlar	300	Maxsus mallarni ta'minlash shartlari, kafolatlar, va h.k.

2-misol: Tesla, Inc.

Tesla, Inc. elektr transport vositalari va energiya yechimlarining yetakchi ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. O'zining moliyaviy hisobotida Tesla o'zining shartli aktivlari va majburiyatlari, shu jumladan moliyaviy vositalar va shartnoma majburiyatlarini ham ochib beradi.

1-jadval.

Tesla, Inc. moliyaviy hisobotlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni oshkor qilish misoli.

Shartli aktivlar/majburiyatlar toifasi	Qiymati (млн \$)	Tavsifi
Moliyaviy qurollar	800	Aksiyalar va falklarga qarshi muddatli investitsiyalar.

FASB hisobotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida AQShda yirik va o'rta kompaniyalarning 10 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari tan olingan va baholangan. Statistika ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, kompaniyalarning qariyb 60 foizi o'zlarining moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlarini oshkor qiladilar, bu esa moliyaviy hisobotning shaffofligi va ishonchliligiga yordam beradi. Amerika Qo'shma Shtatlari kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarida shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash xalqaro standartlar va qoidalardan foydalangan holda amalga oshiriladigan, investorlar va manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlaydigan mamlakat misolidir.

Yevropa Ittifoqi. Yevropa Ittifoqi shartli aktivlar va majburiyatlarni Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB) tomonidan ishlab chiqilgan Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlariga (IFRS) muvofiq o'lcaydi. Yevropa Ittifoqi tajribasini ba'zi aniq misollar va statistik ma'lumotlar bilan ko'rib chiqamiz.

1-misol: Volkswagen AG. Volkswagen AG dunyodagi eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchilardan biri bo'lib, keng brendlar portfeliga ega. O'zining moliyaviy hisobotida Volkswagen o'zining shartli aktivlari va majburiyatlarini, shu jumladan moliyaviy vositalar va shartnoma majburiyatlarini ochib beradi. Yevropa moliya banki hisobotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarda yirik va o'rta kompaniyalarning 15 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari tan olingan va baholangan. Ulardan qariyb 70% kompaniyalar o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlarini moliyaviy hisobotlarda oshkor qiladilar, bu esa moliyaviy hisobotning shaffofligi va ishonchliligiga yordam beradi.

2-misol: Nestlé S.A. Nestlé S.A. – oziq-ovqat va ichimliklar ishlab chiqarish bo'yicha jahon yetakchisi. Nestlé o'zining moliyaviy hisobotlarida, shuningdek, o'zining shartli aktivlari va majburiyatlari, jumladan, lizing majburiyatlari va moliyaviy vositalarni ham ochib beradi. Yevrostat ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarda yirik va o'rta kompaniyalarning 20 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari tan olingan va baholangan. Biroq, kompaniyalarning taxminan 65% moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlari haqidagi ma'lumotlarni oshkor qiladi. Yevropa Ittifoqi shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash xalqaro standartlardan foydalangan holda amalga oshiriladigan mintaqaga misol bo'lib, investorlar va manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlaydi.

Yaponiya. Yaponiyada shartli aktivlar va majburiyatlarni o'lchash ham xalqaro standartlarga muvofiq, shuningdek, milliy hisob normalarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

1-misol: Toyota Motor korporatsiyasi. Toyota Motor Corporation dunyodagi eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchilardan biridir. Toyota o'zining moliyaviy hisobotlarida o'zining shartli aktivlari va majburiyatlari, jumladan lizing shartnomalari, moliyaviy vositalar va shartnoma majburiyatlari haqidagi ma'lumotlarni ochib beradi. Yaponiya Moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Yaponiyada yirik va o'rta kompaniyalarning 12 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari tan olingan va baholangan. Yaponiyadagi kompaniyalarning qariyb 75 foizi moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlarini oshkor qiladilar.

2-misol: Sony korporatsiyasi. Sony korporatsiyasi maishiy elektronika, ko'ngilochar tizimlar va multimedia mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi. O'zining moliyaviy hisobotlarida Sony shuningdek, o'zining shartli aktivlari va majburiyatlarini, jumladan, investitsiya shartnomalari va shartnoma majburiyatlarini ham ochib beradi. Yaponiya Buxgalteriya

Assotsiatsiyasi (JICPA) ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Yaponiyada turli kompaniyalarning 10 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari aniqlangan va baholangan. Biroq, Yaponiyadagi kompaniyalarning taxminan 70% moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlari haqidagi ma'lumotlarni faol ravishda oshkor qiladi.

Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakatda shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash sohasida xalqaro standartlar va qoidalar faol qo'llaniladi, bu esa kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarining shaffofligi va ishonchliligiga yordam beradi.

Xitoy. Xitoyda shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash ham xalqaro standartlar va milliy buxgalteriya qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi.

1-misol: Alibaba Group Holding Limited. Alibaba Group Holding Limited elektron tijorat, bulutli hisoblash va moliyaviy xizmatlar kabi turli internet xizmatlarini taqdim etuvchi dunyodagi eng yirik onlayn savdo kompaniyasidir. O'zining moliyaviy hisobotida Alibaba o'zining shartli aktivlari va majburiyatlari, jumladan moliyaviy vositalar va uzoq muddatli investitsiyalar haqida ma'lumot beradi. Xitoy Qimmatli qog'ozlar va fond bozori komissiyasining (CSRC) hisobotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Xitoyda yirik va o'rta kompaniyalarning 20 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari aniqlangan va baholangan. Biroq, Xitoydagi kompaniyalarning taxminan 65% moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlari haqidagi ma'lumotlarni faol ravishda oshkor qiladi.

2-misol: Tencent Holdings Limited. Tencent Holdings Limited dunyodagi eng yirik Internet-texnologiya va ijtimoiy tarmoq kompaniyasidir. Tencent o'zining moliyaviy hisobotlarida, shuningdek, o'zining shartli aktivlari va majburiyatlari, jumladan, texnologiya startaplariga investitsiyalar va uzoq muddatli shartnoma majburiyatlarini ham ochib beradi. Xitoy Buxgalteriya Assotsiatsiyasi (CACPA) ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida Xitoyda turli kompaniyalarning 25 mingdan ortiq shartli aktivlari va majburiyatlari tan olingan va baholangan. Xitoydagi kompaniyalarning qariyb 70 foizi moliyaviy hisobotlarida o'zlarining shartli aktivlari va majburiyatlarini faol ravishda ochib berishadi.

Xitoy tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakat shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash sohasida xalqaro standartlar va qoidalarni faol qo'llaydi, bu esa kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarining shaffofligi va ishonchliligiga yordam beradi.

Xulosa.

Jahon tajribasidan shuni ko'rishishimiz mumkinki, shartli aktivlar va majburiyatlarni baholash murakkab va ko'p tomonlama jarayon bo'lib, buxgalteriya hisobining ham xalqaro, ham milliy standartlariga rioya qilishni talab qiladi. Biroq, moliyaviy hisobotda izchillik va shaffoflikka intilish investorlar va manfaatdor tomonlarga turli mamlakatlardagi kompaniyalarning moliyaviy holatini yaxshiroq tushunish va tahlil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Т.: Молия, 2003 7.Djabbarova, Ch., & Abdullayeva, N. (2022). BHMS va MHXS konvergentsiyasi sharoitida majburiyatlar hisobini takomillashtirish. *Novyy Uzbekistan: uspehnyy mejdunarodnyy opyt vnedreniya mejdunarodnyx standartov finansovoy otchetnosti*, 1(5), 266-269.
2. Туйчиев А.Ж. Мажбуриятлар бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилининг назарий методологик муаммолари. Диссертация. и.ф.д. – Тошкент. 2011. 71-б.
3. Уразов К.Б. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашр.- Т.: «Фан ва технология», 2019. – 540 б.
4. Ташназаров С.Н. Молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи: халқаро ва миллий жиҳатлар. Монография. - Т.: Иқтисод-молия, 2009. - 168 б.;
5. Чайковская, Л. А., & Якушева, Ю. А. (2007). Организационные и методологические подходы к отражению условных активов и обязательств хозяйственной деятельности. *Международный бухгалтерский учет*, (2), 33-48.
6. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti
7. <http://www.mf.uz> – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti
8. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti
9. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti